

قالی بافی در ایران

[۵]

طرح‌های محلی و نام آنها

همچنانکه در پیش یادآور شدیم انواع طرح‌های محلی در هر محل محدود است و غالباً دارای رنگهای خاصی نیز می‌باشد. برای مثال در قالی‌های ترکمنی بیشتر از رنگ لاکه و سفید استفاده می‌شود. اما بتازگی در نقش ترکمن از رنگهای سبز و قرمز روشن استفاده شده است، رنگ سفید در نقش ترکمنی رکن ثابتی است و گاه گاه به جای رنگ لاکه رنگ زمینه را تشکیل می‌دهد، اخیراً رنگ کرم را هم در اینگونه نقش‌ها بکار برده‌اند. طرح اصلی قالی ترکمنی نقشی هشت ضلعی است که گاه به لوزی نزدیک می‌شود و گاه به مربع. در اطراف این هشت ضلعی زائده‌هایی به وجود می‌آورند که آنها

قالیچه بختیاری

نیز مانند نقش اصلی دارای طرح هندسی می‌باشد. رویهم

رفته باید بگویم، تمام طرح‌های ترکمنی هندسیست.

گروهی را عقیده بر این است که طرح قالی

ترکمنی از چین به ایران آمده است و در اصل

نشان پادشاهی خاندان «مینگ» بوده است.

دلیل‌هایی که برای اثبات این نظر می‌آورند

چندان اعتباری ندارد، اما آنچه مسلم است این

دو طرح بی اندازه به هم شبیه هستند.

گاه طرح هشت ضلعی نقش ترکمنی کامل

و واضح است، اغلب در اینگونه موارد هشت ضلعی

دارای حاشیه‌ایست که لوزی‌های کوچکی در آن مکرر

شده است. در وسط این هشت ضلعی نیز طرحی لوزی‌مانند،

گاه با پیرایه‌هایی چند و گاه به‌طور ساده قرار دارد.

طرح ترکمنی همیشه با دو خط متقاطع

که بر هم عمود است (به صورت بعلاوه «X») به

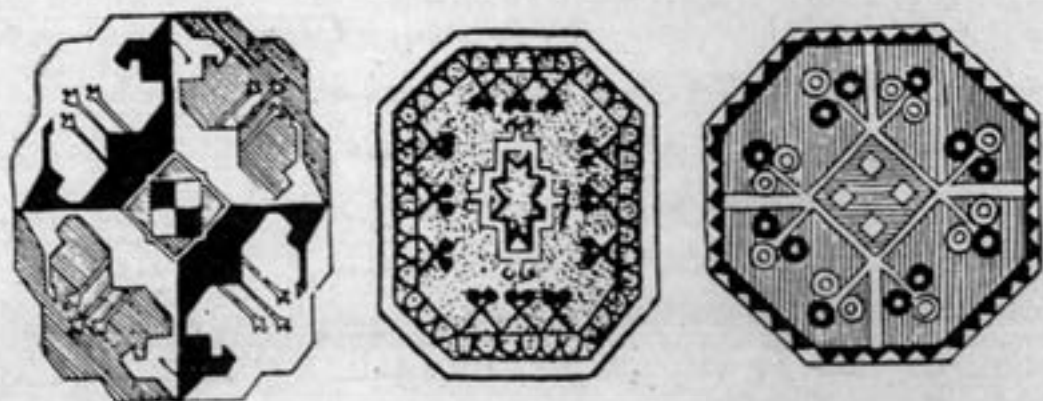
چهار قسمت شده است. بخش‌های روبروی هم از

نظر رنگ قرینه هستند و قسمت‌های کنار هم دارای

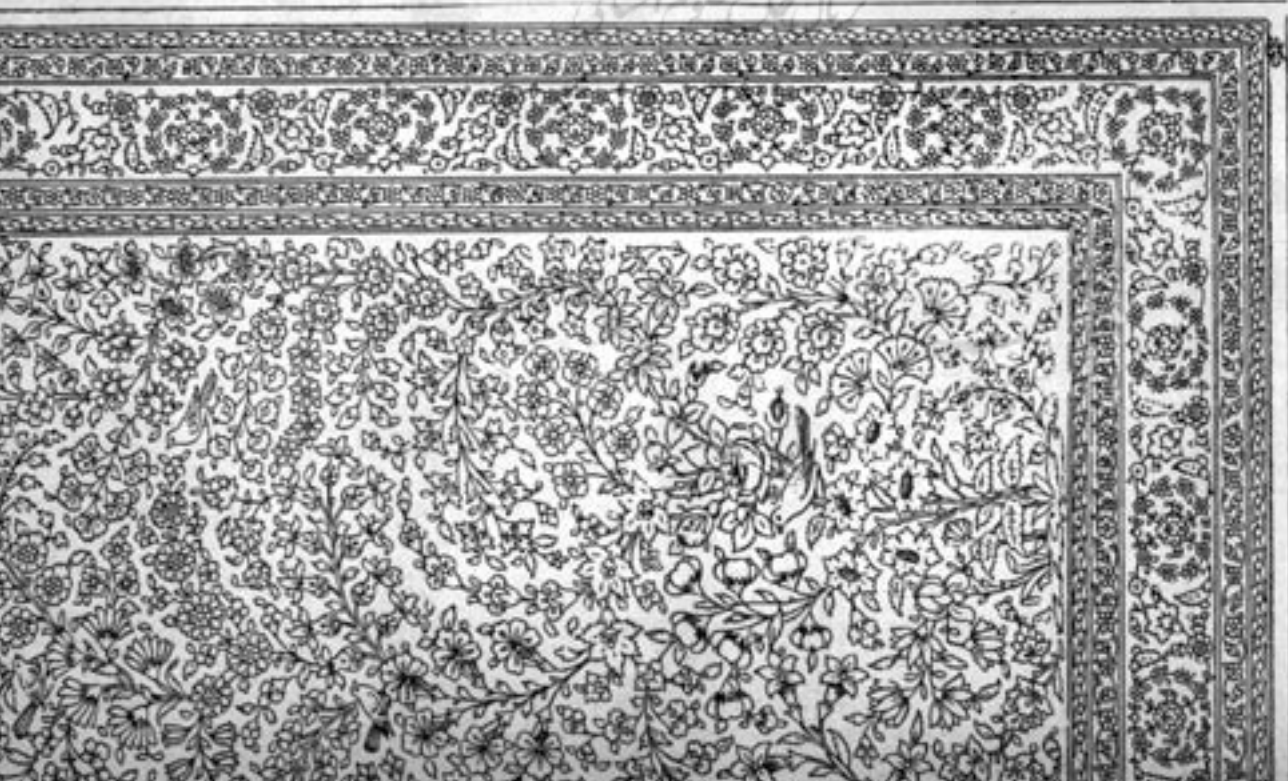
رنگها متضاد می‌باشند که حتماً یکی از آنها سفید و

دیگری برنگ زمینه است، اگر زمینه سفید باشد رنگها به طور معکوس یعنی به جای سفید رنگ لاکه یا رنگ دیگری که برای نقشها برگزیده شده است بکار می رود. دو بهم رفته فرش ترکمنی دارای دو رنگ اصلی است که یکی از آنها حتماً سفید می باشد. گاه در چهار سه طرح فرش ترکمنی

گوشه طرحهای ترکمنی که حد خارجی یکی از چهار قسمتی است که با دو خط متقاطع (+) به وجود آمده است، فرود رنگیها و برآمدگیهایی که آنها نیز اشکالی هندسی دارند نقش می شود و این ضلع را به صورت شش ضلعی و یا چهار ضلعی درمی آورد. نقش حاشیه ترکمنی با مکرر ساختن لوزیها و یا هشت ضلعیهایی که شرحش گذشت به وجود می آید. نکته جالبی که یادآوری آن لازم است قرار گرفتن این نقشهاست در حاشیه، تمام نقشهای لوزی و هشت ضلعی غالباً بطور افقی قرار می گیرند و چون از یک طرف کشیده تراست، حاشیه بالا و پائین نازکتر از حاشیه دوطرف می گردد. به تازگی نقش را در اطراف می گردانند یعنی در بالا و پائین به طور عمودی قرار می دهند و در نتیجه حاشیه بطور برابر بدور قالی می گردد. گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی یکی از نقشه های کرمان (طرح از طاهر زاده بهزاد)

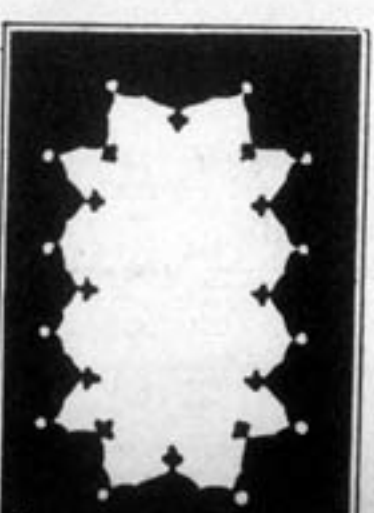
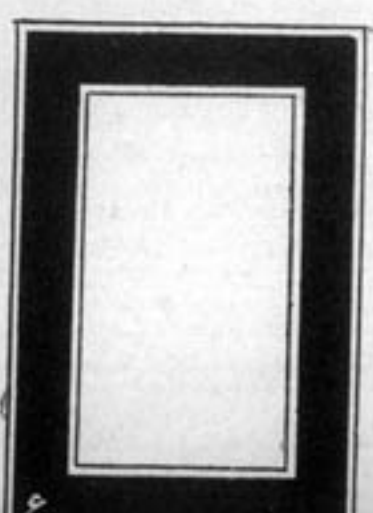
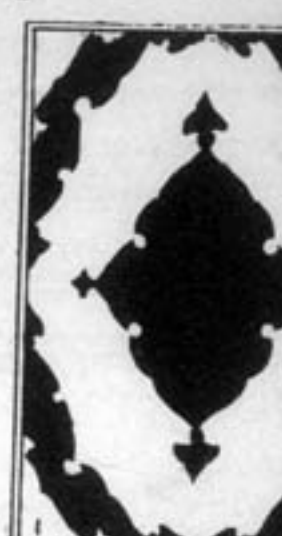
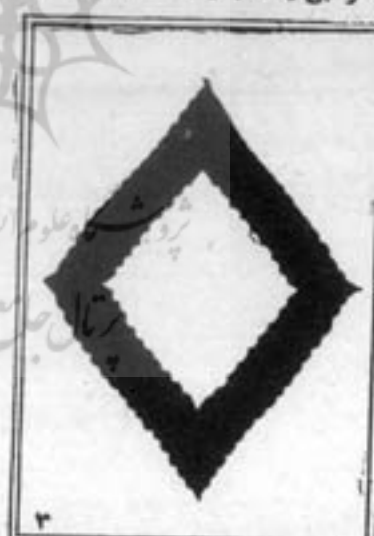
پس از نقش تر کفنی باید سخن از بختیاری به میان آورد . نقش بختیاری هم مانند بسیاری دیگر از طرح های محلی هندسی است . نقوش و گل و بوته های آن که استرلیزه شده است بسیار ابتدایی است و براحتی می توان گل بوته اصلی آن را که در طبیعت وجود دارد باز شناخت . مثلاً طرح درخت بید مجنون به صورت خطوط مستقیمی درآمده است که در اغلب قالیچه های بختیاری دیده می شود .

طرح اصلی فرش بختیاری شطرنجی است ، بدین معنی که زمینه اصلی قالی به چهار خانه های برابری تقسیم شده است . چهار خانه های قرینه دارای نقوشی همانند است و ردیف وسط دارای طرح و نقشی است که با طرح های اطرافش کاملاً فرق دارد .

طرح حاشیه فرش بختیاری بسیار ساده است ، بیشتر مستطیلی است که دو ضلع کوچکتر آن دارای منحنی هایی است که در تمام مستطیل های دیگر تکرار می شود رنگ زمینه داخل این مستطیل غالباً سفید است و اگر سفید نباشد رنگی است خلاف رنگ زمینه اصلی . پس از نقش بختیاری باید از قشقای و بلوچی نام برد ، اما چون اگر بشرح پبردازیم سخن بسیار به درازا می کشد از اینکار درمی گذریم و تنها وضع نقش ها مختلف

طرح های اصلی قالی

- ۱ - لچک (بدون ترنج) ۲ ترنج (بدون لچک) ۳ - ترنج دلدان موشی ۴ - لچک و ترنج
- ۵ - محرابی یا سجاد ۶ - حاشیه ۷ - سلسله ۸ - ترنج شکسته (طرح از عبدالله باقری)

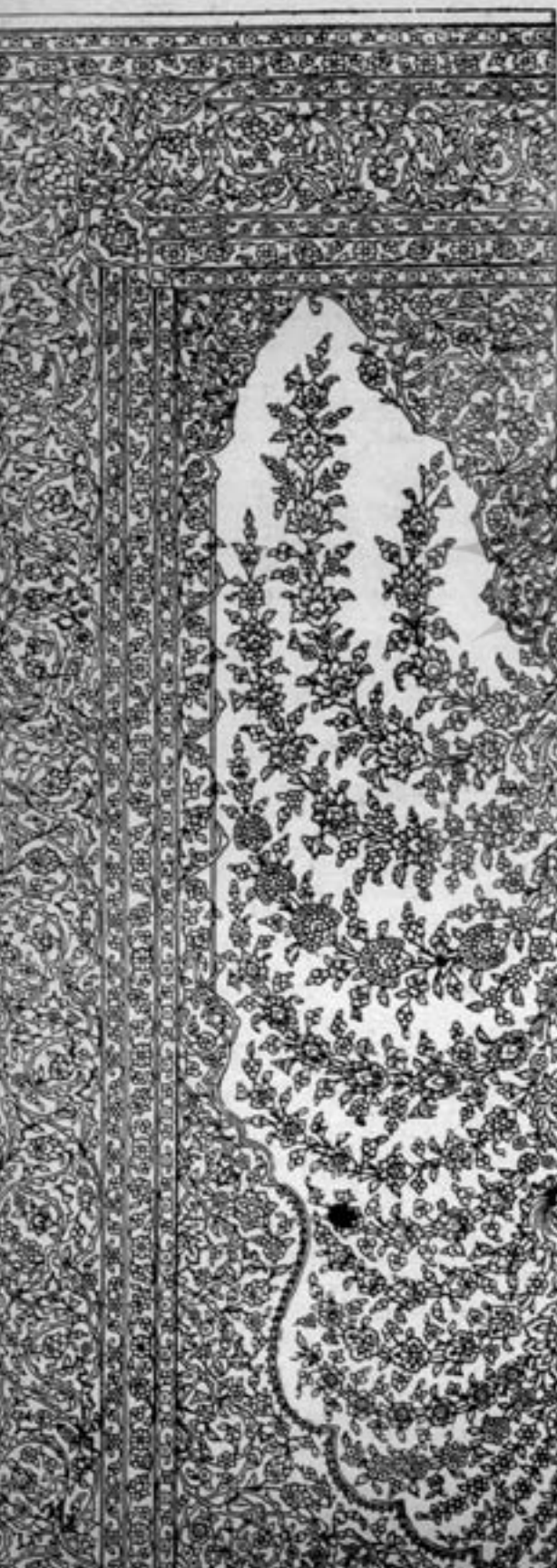
بلوچی را به طور بسیار موجز بیان می‌داریم و سپس تنها به ذکر نام پارامی از نقش های محلی بسنده می‌کنیم .

طرح بلوچی در جاهایی که نزدیک به کرمان است تحت تاثیر نقش قالی های محلی کرمان می‌باشد، و در قسمت های شمالی که مجاور افغانستان امروز است ، نقش های هراتی و نقوش محلی جنوب افغانستان که بسیار به نقش اصلی بلوچی نزدیک است در نقوش محلی آن نواحی مؤثر افتاده است .

در اغلب شهرها ایران که دارای قدمتی هستند قالی بافی رایج است و اکثر دارای نقش هایی خاص می‌باشند. ما نام پارامی از آنها را در اینجا ذکر می‌کنیم : مشك آبادی ، ساروق ، مزلقانی ، درخشی ، ترشیزی ، بیرجندی ، میناخانی کردی ، بجنوردی ، فراهانی ، هرسی ، بیجاری و . . . و بسیاری از شرح های دیگر که ذکر آنها تنها بر درازی مقال می‌افزاید . هر کدام از این شهرها دارای نقوش و طرح هایی خاص هستند که در خور بحث و تحقیق می‌باشد . پارامی از شهرها چون کرمان ، کاشان ، جوشقان و مشهد و . . . که از مراکز قالی بافی ایران می‌باشند ، بجز طرح های محلی ، دارای نقش هائی هستند که به دست هنرمندان آن شهرها به وجود آمده است و خاص خود آن نواحی می‌باشد و از بس تکرار شده است رنگ محلی گرفته و به طرح کاشان با جوشقان و . . . معروف شده است . درپاره ای ازین طرحها نقوش طبیعی بدون اینکه استر لیزه بشود بکار رفته است مثلاً در بعضی از نقش های کرمانی گل و گیاه و گاهی پرندگان چون بلبل به صورت طبیعی تصویر شده است ، به طوریکه می‌توان آنها را تصویری حقیقی از طبیعت نامید .

نقوش طراحی شده

از طرح های محلی که بگذریم به نقشه هایی می‌رسیم که بدست طراحان چیره دست قالی به وجود آمده است . طرح اصلی این قالی ها محدود است و نقاش پس از اینکه شکل اصلی را تعیین کرد به ریزه کاری های زمینه و داخل نقش های اصلی می‌پردازد و گل و بوته های مورد نظرش را طرح گلدانی (طرح از طاهر زاده بهزاد) ←

در طرح اصلی منعکس می سازد. بعضی از این طرحهای اصلی خود انواع مختلفی دارند، اما غالباً به يك نام خوانده می شوند، و از آنجمله است «لچك و ترنج» که انواع گوناگون دارد گاه لچك ها تمام چهار گوشه، قالی را فرا می گیرند و گاه تنها بطور خط موربی در گوشه قائمه قالی هستند، ترنجها نیز در بعضی طرحها بدایره نزدیک می شوند و در بعض دیگر شکل اصلی خود یعنی بیضی را دارا هستند.

پارهای دیگر از طرحهای اصلی تقریباً ثابت هستند و تنها گل و بوته های تزیینی آنها تغییر می پذیرد. مانند طرح «حاج خانمی» [گلدانی] و «سروی و قاب قایی» [قاب بندی] نام طرح های اصلی به شرح زیر است:

لچك (بدون ترنج) - ترنج (بدون لچك) - ترنج دندان موشی - محرابی - (سجاده) حاشیه - سلسله - ترنج شکسته - ترنج و لچك - گلدانی (حاج خانمی) قاب بندی (قاب قایی) - سروی - ماهی درهم - همریز - کناره و . . . (طرح پاره ای از اینها در تصویر صفحه ۸۱۰ دیده می شود).

پس از اینها به طرح هایی می رسیم که صورت ثابتی ندارند و غالباً طرح اصلی آنها همان «حاشیه» است. در اینگونه طرحها نقشه کش نقوش مورد نظرش را در زمینه وسیع وسط قالی به ترتیبی که خود مناسب تشخیص می دهد و می خواهد، تصویر می کند از آنجمله می توان این نقوش را نام برد: شکار گاه یاد گرفته گیر، که بعضی وقتها نقش جنگ جانوران نیز بدین نام می خوانند. دسته کلی - حیوان - صورتی (که صورت انسان در آن طرح شده است - گل فرنگ).

در بعضی از نقشها، خاصه «محرابی» نوشته هایی هم طرح می شود. قالی بافان که از هر چیز زیبا در طرحهای خود استفاده کرده اند از خطوط زیبا نیز چشم نهوشیدمانند در قالیچه های محرابی غالباً سوره های قرآن بافته شده است. این قالیچه ها را «کتیبه ای» گویند. خطوطی که در قالی به کار برده شده است غالباً کوفی، نسخ و در این اواخر نسخ تعلیق است. گاه گاه خط نلک نیز به کار رفته است. پارهای از این خطوط زیبا چنان خوب بافته شده است که به دشواری می توان باور داشت که خطی چنین بقاعد در دستبافی به وجود آید.

ع. ح

مهره بر چیند

لبم از بوس او شکر چیند	کوشم از لعل او کهر چیند
از گریبان چو او بر آرد سر	حور دامن ز شرم در چیند
در فراقش ز اشک چهره من	مرد باید که سیم و زر چیند
باغبان صبحدم نداند چید	هر دم آنچ از رخس نظر چیند
آری آری چو آفتاب آمد	ماه در حال مهره بر چیند

(حسن غزنوی)